

**ДЕРВЕНДЖИЙСКИТЕ СЕЛА В ТЪРНОВСКА КАЗА/НАХИЯ¹
ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ 1515 ДО 1613 – 1614 Г. НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ
ТЯХНОТО СОЦИАЛНО И ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ**

Айше КАЯПЪНАР, Левент КАЯПЪНАР

Abstract: *Since the beginning of the Ottoman rule, the district of Turnovo was a part of provence of Nikopol, which is the heir of the Turnovo kingdom of Shishman's dynasty. Within the studied period (1515-1614), the number of villages included in the boundaries of Turnovo district was about 180. And the number of derbendzhi villages in the district ranged from 5 to 16 from the beginning of the 16th to the first quarter of the 17th c. The district of Turnovo, located in mountainous areas and crossed by the Yantra River, includes dangerous and quite difficult areas, which need special security. For this purpose, the Ottoman Empire granted special status to the inhabitants of some villages in the Turnovo district and appointed them as the guardians of passers-by. This practice occurs not only in the Bulgarian lands but also in the other Balkan lands during the Ottoman period. The Ottoman tax registers (tahrir defters) represent one of the most important sources of the Balkan settlement history. They provide detailed information on the different categories of population and the villages where they live. Most of them date back to the 16th c. Most registers referring to Turnovo district also date back to the 16th c. In this article the derbendzhi villages in Turnovo district will be studied during the period 1515-1614. The main sources of this article are the unpublished or partially published Ottoman registers of Nikopol provence kept in Bulgarian National Library in Sofia and in Turkish archives in Istanbul and Ankara. The purpose is to identify derbendzhi villages in Turnovo district and to analyze demographic, social and economic situation during the period. It will focus on the demographic and economic changes that have occurred in these villages during the studied period.*

Key words: *Ottoman Empire, Balkans, Nicopol province, Turnovo district, derbendzhis*

JEL: N13, N23, N 93

¹ Тук трябва да се уточни, че Търново и прилежащия му район се появява под различни наименования. През последната четвърт на XV-ти век за обозначаване на административната единица с център Търново се използва терминът вилает, докато през първата половина на XVI-ти век Търново е център на каза, а през втората половина на XVI-ти век е център на нахия. Друго уточнение, което трябва да се направи е, че при съставянето на списъка от дервенджийски села в Търновска каза/нахия, ние сме водени от изворите и единственото определение за това е селото „да спада към Търново“, през изследвания период.

Думата дербент, произлиза от думите „дер“, което значи проход, дефиле, клисура, а „бент“, означава „държа, пазя“. Дербентът под други имена като рибат и туткавул се среща при Илханидите и при селжушките турци, но се среща и във византийските територии и на Балканите под формата на *вигла*. Мястото за дербент представлява малка кула, където служат на смени 30 човека и при опасност предупреждават чрез биене на тъпан и помагат на войски и търговски кервани да минават през прохода. Жителите на дадено село, които имат отговорността да пазят прохода се наричат дербентчии или дервенджиите на български.

Дервенджиите са част от раите със специални отговорности. В османската държавна практика се срещаме с някои категории от местно население, назначени да пазят планински проходи или да се грижат за сигурността на морски или речни брегове и речен трафик в завладените райони (Кауаринаг&Кауаринаг, 2017, pp. 205-222). Но дервенджийството не съществува само по балканските земи на Османската империя. В Анадола също има мрежа от дервенджийски села (Orhonlu, 1990). Освен дервенджиите между категориите население със специален статут можем да цитираме и мартолосите, филуриджиите, мюселелите. Тези групи са действали като един вид полицейска сила. По принцип охраняването на опасните места е под отговорността на дервенджиите, въпреки че понякога в много труднопроходимите райони се предпочита тази отговорност до бъде поверена на мартолосите. В част от Егейските острови тази задача беше поета не от дервенджиите, а от вигладжиите. Вигладжиите имат за задача да наблюдават от специални кули и да предизвестят за заплахи и нападения и откъм морето (Кауаринаг&Севгиоглу, 2017, pp. 93-107).

Дервенджиите са заети с охраната на проходи, на важни пътни възли, на опасни и страховити места. Както по принцип може да се констатира изцяло за Османската империя, една част от дервенджийските селища охраняват планинските проходи, а други се грижат за бреговете на реки. Тези последните не само охраняват речните крайбрежия, но и помагат на минувачите да пресекат труднопроходимите места по реките и да се поддържат мостовете в изрядност. В Търновска каза голяма част от дервенджийските села охраняват планинските проходи, само няколко села, върху които ще се спрем по-долу, имат грижата за речните проходи, тъй като се намират на брега на реките Дунав, Янтра и Кяпин².

Настоящото изследване е направено на основата на данните на следните непубликувани или частично публикувани османски регистри, запазени в архивите в Истанбул и Анкара:

² Благодарим на Веселин Горанчев, който помогна да се уточни името на реката Кяпин, което беше трудно да се разчете по текста в османския регистър и да се прецизира, че става въпрос за река Веселина. За оригиналния текст виж. КК 58, fol. 351b.

• MAD 11 – подробен регистър за вилаета Никболи, датиращ от 1516/1517 г. (922)³;

• ТТ 370 – съкратен регистър за еялета Румили, който е датиран от 1530 г. (Özkılınç, A.-A. Coşkun, A. Sivridağ, M. Yüzbaşıoğlu (eds.) Ankara, 2002.);

• ТТ 788 – препис от подробен регистър за вилаета Никболи от 1540/1541 г.;

• ТТ 416 – подробен регистър за вилаета Никболи, който Румен Ковачев смята, че трябва да е датиран между 1541 и 1544 г. (Kovachev, 1994, pp. 222-225)⁴;

• ТТ 382 – подробен регистър за ливата Никболи от времето на Сюлейман Великолепни (1520–1566). Според Румен Ковачев и Румен Андреев този регистър би трябвало да е от 1555 г.⁵

• КК 58 – подробен регистър за ливата Никболи от времето на Мурад III, датиран от 1579/1580 г. Вторият том на този регистър е със сигнатура КК 42. През същата година е съставен един друг регистър, който описва вакъфите в ливата Никболи. Той е със сигнатура КК 559 и също се намира в архива Анкара;

• ТТ 718 – подробен регистър за ливата Никболи, датиран от 1613/1614 г. Този регистър въпреки, че в него е изписана датата на съставяне като 1613/1614 г. е дословно копие на следващия цитиран регистър;

• КК 58, запазен в Анкара под сигнатура, за който със сигурност знаем, че е съставен през 1579 г.

• ТТ 713 – един друг регистър, който съдържа описи на вакъфи в ливата Никболи също е датиран от 1613/1614 г. и се намира в архива в Истанбул.

Освен тези регистри, са използвани и данните от регистрите, запазени в Ориенталския отдел на Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, които са публикувани и по-голямата част от тях се отнасят за XV в. Идеята е да се проследят промените в статута на селата, охраняващи проходи в предходния период. С тази цел е преразгледан съкратеният регистър, който според Румен Ковачев е съставен през 1479 г.⁶, където Габрово и Елена са регистрирани като

³ Част от този регистър отнасящ се за районите на Търново е публикуван в български превод. Виж Kalitzin&Mutafova, Veliko Turnovo 2003, p. 64-197.

⁴ Част от този регистър отнасящ се за Търново е публикуван в български превод. Виж Kalitzin&Mutafova, Veliko Turnovo 2003, p. 198-219.

⁵ Част от този регистър отнасящ се за районите на Омуртаг е публикуван в български превод. За това виж Andreev, Kalitzin, Mutafova, Omurtag 2009, p. 219-224. Част от този регистър отнасящ се за Арбанаси/Търново е публикуван в български превод. Виж Kalitzin&Mutafova, Veliko Turnovo 2003, p. 219-225.

⁶ Kovachev, 1997, p. 16.

дервенджийски села. От този регистър за село Габрово научаваме, че се намира на пътя за Казанлък⁷. Поради това, че охраняват прохода върху този път, габровчани притежават императорска заповед за да бъдат освободени от някои данъци. Всъщност габровчани охраняват Шипченския проход, от където минава пътят от Габрово за Казанлък. Броят на домакинствата в селото е 94, а общият приход на селото е 4682 акчета⁸. Също така село Елена, известно още като Гелинджик, се намира на пътя от Върдиче за Търново. С Върдич/Върдиче вероятно се има в предвид град Твърдица, от където започва Твърдишкия проход. А със самото село Елена се касае днешният град Елена като по това време населението му брой 61 домакинства и приходите му са общо 1703 акчета⁹. В същия период се констатира, че някои села от Търновска каза, които по-късно получават статут на дервенджийски села, все още не са дефинирани като такива. Става въпрос за селата Гостиличе (село Гостилица, Дряновско)¹⁰, Новград (гр. Нов град, Русенско),¹¹ Къпинова (дн. с. Къпиново, Великотърновско)¹², Истражича (гр. Стражица, обл. Великотърново)¹³, Драганово¹⁴, Иставрек с другото име Излатарица (село Стеврек, Търговишко)¹⁵.

В един друг регистър, който е резултат на повсеместната регистрация на тимарите, предприета през 1483 г.¹⁶, село Габрово и село Елена пак фигурират между регистрираните селища с дервенджийски статут. Село Габрово отново е описан като дервент по пътя от Казанлък за Никопол и Търнови. През този период в село Габрово са описани 127 домакинства, 41 неженени и 6 вдовици. Приходът на Габрово е 5641 акчета¹⁷. Жителите на село Елена с другото име Гелинджик охраняват пътя от Вардиче за Търнови. Тук са описани, както в по-стария регистър 61 домакинства и 19 неженени, като прихода на село Елена е

⁷ ОАК 45/29, fol. 24b. Този регистър е публикуван на арабица с български превод. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 210-211.

⁸ ОАК 45/29, fol. 24b.

⁹ ОАК 45/29, fol. 74a. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 324-325

¹⁰ ОАК 45/29, fol. 5b. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 166-167.

¹¹ ОАК 45/29, fol. 8a. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p.174-175.

¹² ОАК 45/29, fol. 24b. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 210-211.

¹² ОАК 45/29, fol. 22a. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 204-205.

¹³ ОАК 45/29, fol. 24b. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 210-211.

¹⁴ ОАК 45/29, fol. 26b. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 216-217.

¹⁵ ОАК 45/29, fol. 27b. Виж. Todorov-Nedkov (eds.) (1966), p. 220-221.

¹⁶ За Видински санджак също има един съкратен регистър от 1483 година. Става въпрос за МАД 1 съхпаяван в Държавните архиви в Истанбул. За това виж. Кауаринар, 2011, p. 114.

¹⁷ Нк 12/fol. 7a. Kovachev, 1997, p. 116-117.

вече 2039 акчета¹⁸. Като се сравнят данните от двата регистъра от XV век установява се, че тимариотите, които владеят двете села са сменени. Габрово, който се владее в първия регистър от Юнус, във втория вече е притежание на Ахмед и от него е прехвърлен на Хюсеин син на Хаджъ. Елена, първоначално се владее от Исмаил, но по-късно става владение на Доган, който също не участва походи, но охранява прохода по пътя от Върдиче към Търнови¹⁹. Село Къпинова, който в предишния регистър нямаше статут на дервенджийско село, в регистъра от 1483 г. вече е проход и жителите му охраняват пътя от Върдиче към Търнови. А пък Плакова (с. Плаково, Ловешка област), което е със статут на проход към 40-те години на XVI век, през 1483 г. е мезра без жители и разбира се не е между дервенджийските села в Търновско по това време. В село Къпиново са регистрирани 36 домакинства, 1 неженен и 1 вдовица. Приходът на селото е 2389 акчета²⁰. Има и примери за села, които все още не са със статут на проходи, но стават такива през XVI в. Като пример можем да дадем село Дебеличе²¹, което се появява като проход през 1579 г.

Всичко казано до тук на основата на наличните извори, ни позволява да обобщим, че през последната четвърт на XV век селата със статут на проход в Търновска каза са общо 3 на брой. Това са Габрово, Елена и Къпиново. В началото на XVI век към тях ще се присъединят селата Кривина и Гъбян и общият им брой ще стане 5.

Таблица 1.

Списък на дервенджийските села през първата половина на XVI век

MAD 11 (1516/1517)	Каза/Нахия	ТТ 370 (1530)	Каза/Нахия	ТТ 416 (1541- 1544)	Каза/Нахия
Габрово (Gabrova)	Търнови	Габрово	Търнови	Габрова	Търнови
Кривина	Търнови	Кривина	Търнови	Кривина	Търнови
Къпинова	Търнови	Къпинова	Търнови	Къпинова	Търнови
Илина/Илена	Търнови	Илина/Илена	Търнови	Илина/Илена	Търнови
Гъбан	Търнови	Гъбян	Търнови	Гъбан/Габен	Търнови
				Истражича	Търнови
				Драганова	Търнови
				Духно/Кепилова	Търнови

¹⁸ Нк 12/fol. 7a. Kovachev, 1997, p. 116–117.

¹⁹ Нк 12/fol. 7a. Kovachev, 1997, p. 116–117.

²⁰ Нк 12/fol. 1b. Kovachev, 1997, p. 106.

²¹ Нк 12/fol. 5a. Kovachev, 1997, p. 113.

				Иплакова	Търнови
				Излатариче	Търнови
				Истари река	Търнови
				Петрова	Търнови
				Гостиличе	Търнови
				Челник?	Търнови
Общ брой	5		5		14

Според данните на таблица № 1 констатираме, че броят на дервенджийските села през 1515/1516 г. е 5, докато общият брой на селата, които спадат към казата Търнови е 103. Село Кесарево няма все още статут на село-проход²². През 1530 г. общият брой на селата в Търновска каза е 236, а този на дервенджийските села продължава да е 5. Кесарево (с. Кесарево, Велико Търново), Излатариче (гр. Златарица, Велико Търново) и Новград (с. Новград, област Русе) все още не са сред селата-проходи през този период²³.

Според регистъра от 1544 г. в Търновска каза са регистрирани общо 225 села, от които 14 села имат статут на проход. Село Дебеличе (село Дебелец, Велико Търново) няма статут на дервенджийско село през 1544 г., въпреки че е сред селата, спадащи към нахията Търнови²⁴. През 1544 г. Златарица е получило вече статут на село-проход²⁵, докато Дебелец и Новград се появяват като такива през 1579 г.²⁶ А село Кесарево като част от нахията Хезарград е вече сред дервенджийските села през 1555 г.²⁷ И през 1579 г. село Кесарево е отново в границите на нахията Търнови като сатутът му на дервенджийско село не се променя²⁸.

²² CDA (EX-BOA) MAD 11, fol. 268a-323b, 305a.

²³ CDA (EX-BOA) TT 370, p. 541.

²⁴ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 507.

²⁵ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 540.

²⁶ TKGMA KK 58, fol. 280b, 283b.

²⁷ CDA (EX-BOA) TT 382, p. 263.

²⁸ TKGMA KK 58, fol. 305b.

Таблица 2.

Списък на дерванджийските села през втората половина на XVI век

ТТ 382 (1555)	Каза/ Нахия	КК 58, КК 42, КК 559 (1579/ 1580)	Каза/ Нахия	ТТ 718- (1613/1614)	Каза/Нахия	ТТ 713- (1613/1614)
		Габрова	Хоталич	Габрова	Хоталич	
Кривина	Хезар- град					
		Къпинова		Къпинова	Търнови	
		Йелене	Търнови	Йелене	Търнови	
		Гъбан/Габен	Хоталич	Гъбан/Габен	Хоталич	
Истражича	Хезар- град					
Драганова	Хезар- град					
		Духно/ Ке- пилова	Търнови	Духно/ Кепилова	Търнови	
		Иплакова	Търнови	Иплакова	Търнови	
		Излатариче	Търнови	Излатариче	Търнови	
		Истара река	Търнови	Истара река	Търнови	
		Петрова	Търнови	Петрова	Търнови	
		Гостиличе	Търнови	Гостиличе	Търнови	
		Челинова	Търнови	Челинова	Търнови	
		Дебеличе	Търнови	Дебеличе	Търнови	
		Новаград	Търнови	Новаград	Търнови	
		Шемс/ Бахтавани/ Чаиркьой	Търнови	Шемс/ Бахтавани/ Чаиркьой	Търнови	
Кесарева	Хезар- град	Кесарева	Търнови	Кесарева	Търнови	
		Иставрек	Търнови	Иставрек	Търнови	
Арnaudкьой	Търнови	Арnaudкьой	Търнови			Арnaudкьой
Дренова	Търнови	Дренова	Търнови			Дренова
Общ брой	4		16+2		14+2	2

Таблица № 2 показва, че през 1555 г. вероятно четири села са изключени от казата Търнови и са включени в нахията Хезарград. Става въпрос за селата Кривина²⁹, Истражича (с. Стражица, Великотърновско)³⁰, Драганова (с. Драганово,

²⁹ CDA (EX-BOA) ТТ 382, р. 225.

³⁰ CDA (EX-BOA) ТТ 382, р. 190.

Великотърновско)³¹ и Кесарева (с. Кесарево, Великотърновско)³². Въпреки че са дервенджийски села Дренова (гр. Дряново, Габровско) и Арнаудкьой (с. Арбанаси, Великотърновско), те не фигурират в тимарската система, а са включени сред мюлковете и вакъфите в Търновска каза през 1555 г. През този период село Арнаудкьой с другото име Яйлък представлява мюлк/имот на Рюстем Паша, докато село Дряново е част от вакъфа на Касъм Паша³³. Вероятно поради липса на вакъфски регистри от по-ранен период не можем да уточним от кога селата Дренова и Арнаудкьой са включени в мрежата на дервенджийските села в Търновско³⁴. За Дряново знаем, че е включено във вакъфския дял на Касъм Паша през 1530 г. без да е отбелязано като проход³⁵. Дренова и Арнаудкьой запазват статута си и в началото на XVII век като в описа се повтарят изясненията направени и за двете села в по-раншните регистри³⁶.

Истражича³⁷, Кривина³⁸, Драганова³⁹ продължават да бъдат включени в границите на нахията Хезарград и през 1579 г. според регистъра със сигнатура КК 42, запазен в Архива на Дирекцията за кадастър в Анкара. Село Кесарево отново е включен в нахията Търнови, така че не фигурира между селата на нахията Хезарград. Общият брой на селата в нахията Търнови през 1579 г. е 177, а този на проходите е 14, но плюс-минус 2 села. Тъй като селата Габрово и Гъбян запазват си статута на село-проход през 1579 г., но вече не са в Търновска каза, а са включени в нахията Хоталич, която междуременно се е оформила⁴⁰. Същите данни, описани по същия начин се повтарят в регистъра от 1613/1614 г.⁴¹ От друга страна Арнаудкьой и Дренова са регистрирани като дервенджийски и фигурират в регистъра от 1579 г., те се появяват отново във вакъфския регистър от 1613/1614 г.⁴² Интересни са промените настъпили със село Иплакова. През 1483 г. Плаково е мезра, през 1515 г. се е превърнало на село⁴³, докато 1544 г. е вече получило статут на дервенджийско село⁴⁴.

³¹ CDA (EX-BOA) TT 382, p. 204.

³² CDA (EX-BOA) TT 382, p. 263.

³³ CDA (EX-BOA) TT 382, p. 772, 777.

³⁴ В този регистър Търново се споменава като нахия, а не като каза. Виж CDA (EX-BOA) TT 382, p. 769.

³⁵ CDA (EX-BOA) TT 370, p. 546.

³⁶ CDA (EX-BOA) TT 713, p. 113, 136.

³⁷ TKGMA KK 42, fol. 76a.

³⁸ TKGMA KK 42, fol. 82a.

³⁹ TKGMA KK 42, fol. 88a.

⁴⁰ TKGMA KK 58, fol. 360a-360b.

⁴¹ CDA (EX-BOA) TT 718, p. 496-658.

⁴² TKGMA KK 559, fol. 58a, 68b; CDA (EX-BOA) TT 713, p. 113, 136.

⁴³ Село Иплакова е регистрирано като Иплачева в регистъра от 1515 година. Виж CDA (EX-BOA) MAD 11, fol. 297b; Kalitzin&Mutafova, Veliko Turnovo 2003, p. 133, 353.

⁴⁴ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 524.

От казаното до тук можем да заключим, че в началото на изследвания период селата, обозначени като дервенджийски са 5 и техният процент към общия брой села е 14%. Докато през 1579 г. е 24%. В началото на периода това са селата Габрово, Кривина, Къпинова, Илина и Гъбян. Всичките тези села са част от казата или нахията Търнови на вилаета/ливата Никболи. През целия изследван период те запазват статута си на дервенджийски села, но през 1579 г. и по-късно Габрово и Гъбян не спадат към Търновска нахия, а са вече в границите на нахията Хоталич⁴⁵. Докато в средата на XVI век село Кривина е със статут на дервенджийско село в Търновска нахия, то губи този статут през 1579/1580 г., но продължава да принадлежи на нахията Търнови. Също е положението на Кривина и през 1613/1614 г.⁴⁶ Диаграма № 1 показва процента на броя на селата-проходи по отношение на общия брой села в Търновска каза/нахия според различните години на регистрацията.



Диаграма 1. Съотношение между броя на приходите и селата в Търновска каза

Функцията на дервенджийските села се определя според географското им положение. Тук освен, че може да говорим за общи принципи на назначаване като например мястото се определя като опасно и страшно (*muhataralu ve mahuf*) и се отбелязва, че за това му е дадено статут на дервент. Но има и специфични описания за местонахождението на селото с този статут. Например за жителите на село Габрово е подчертано, че пазят пътя от Казанлък към Никопол и Велико

⁴⁵ TKGMA KK 58, fol. 356a, 360b; CDA (EX-BOA) TT 718, p. 531.

⁴⁶ TKGMA KK 58, fol. 298a.

Търново⁴⁷. За Кривина се пише, че се намира на брега на Дунава и че жителите му пазят покрайнините на реката, както и помагат на минаващите да пресекат река Янтра⁴⁸. Село Истара река се намира върху пътя, който тръгва от Никопол и Търнова за Ямбол⁴⁹.

Разположението на селото, труднопроходимостта на района определя броя на жителите му, които са задължени да пазят прохода. Този брой може да бъде 30, 60, 90, 120 домакинства според това колко е голямо селото и на колко места охраняват прохода. Някои от дервенджийските села са разположени на речни брегове, други са в планински райони. Например през 1544 г. за село Истражича (Стражица) е прецизирано, че 90 домакинства се приемат за дервенджии, а останалите са регистрирани като „нормална рая“. Дервенджиите на Стражица са освободени от авариз и от служба на гребци (кюречии), а са длъжни да изплатят испенч и останалите такси в пълен размер⁵⁰. Дервенджиите от село Габрово, което се намира по пътя от Казанлък за Никопол и Търново, съставляват общо 120 домакинства. Охраната се прави на четири места като на всяко място пазят по 30 домакинства. Домакинствата, които са на охранителна служба плащат по 12 акчета испенч и всяко домакинство дава по едно киле пшеница и по едно киле ечемик. Останалите такси ги изплащат, но са освободени от извънредни данъци и повинности. Другата част от жителите на Габрово, които не са назначени като охранители на прохода изплащат всичките си данъци в пълен размер⁵¹. Общо шестдесет домакинства от село Аблакова/Иплакова служат като дервенджии и пазят на две места като на всяко място служат по 30 домакинства. Поради това те са освободени от извънредните данъци и повинности. Домакинствата със статут на обикновена рая са длъжни да си изплащат изцяло всички такси⁵². Жителите на село Елена, което се намира на пътя от Върдиче за Търнови, охраняват на две места като за тази служба са определени шестдесет домакинства. Изплащат испенч по 12 акчета и всяко домакинство дава по едно киле пшеница и по едно киле ечемик. Тези, които не са в категорията дервенджии плащат изцяло всички данъци. Подобно е положението и при село Къпинова. Неговите шестдесет жители охраняват на две места и са общо шестдесет домакинства, заети с тази служба като си изплащат таксите според дервенджийския

⁴⁷ CDA (EX-BOA) MAD 11, fol. 282b.

⁴⁸ CDA (EX-BOA) MAD 11, p. 285b; CDA (EX-BOA) TT 416, p. 560.

⁴⁹ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 554.

⁵⁰ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 495.

⁵¹ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 499.

⁵² CDA (EX-BOA) TT 416, p. 524.

обичай⁵³. Шестдесет са дервенджиите от село Петрова, които пазят на две места и са освободени от извънредните данъци⁵⁴. От селата Духно/Дучине (с другото име Кепилова), Драганова, Кривина, Гъбян, Гостиличе и Желунова по тридесет домакинства са назначени като дервенджии като са освободени от извънредните данъци. Дервенджии от селата Кривина, Драганова и Гостиличе са освободени също и от службата на гребци⁵⁵.

В регистъра от 1544 г. общо 14 села са със статут на проход. От тези само пет са определени като стари проходи. Това са Габрова, Истражиче, Елена, Къпинова и Гъбян. По неизвестни причини за село Кривина не е уточнено, че е стар проход. Към средата на XVI в. поради различни причини в района на Централен Балкан и Предбалкана се появяват „нови проходи”. Кръстьо Йорданов подчертава, че най-много „нови проходи” се срещат в Търновска каза, като през този период са обявени за „дервенджийски” селата Златарица, Плаково, Драганово, Стражица, Дебелец, Стара река, Кипилово и Стеврек⁵⁶. Всъщност Дебелец, Новаград, Шемс (Бахтавани/Чаиркой – село Шемшево) и Стеврек се появяват като нови проходи в регистъра от 1579 г.

Кои са причините едно село без статут да се превърне в дербент в Търновска каза? Наличните документи позволяват да се разберат и причините за превръщането на едно обикновено село в дервенджийско. Първото условие, което главно се повтаря във всички документи, е мястото да е опасно, рисковано, страховито и ужасно за преминаване. Например свещената заповед за да получи село Иплакова статут на проход е издадена, поради това, че то се намира на опасно и рисковано място. Неговото разположение ражда необходимостта то да стане проход. Същото е обяснено и за село Излатариче, Петрова⁵⁷. Според регистъра от 1544 г. село Истара река е разположено на опасно, страховито и рисковано място, но в същото време с повече подробности е изяснено, че се намира на труднопроходимо място по пътя от Никопол и Търново до Ямбол. Става ясно, че по пътищата, минаващи през село Истара река убиват хора и крадат конете на пътниците⁵⁸. Подобно е и обяснението за необходимостта от назначаване на село Желунава за дервенджийско. То също се намира на труднопроходимо място. Пътниците като минават от тук се срещат с много трудности, има и убийства. Даже основаването на селото става поради тази причина. Пред вид необходи-

⁵³ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 535.

⁵⁴ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 561.

⁵⁵ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 556, 560, 654, 680, 691, 699.

⁵⁶ Jordanov, 2015, p. 180.

⁵⁷ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 524, 540.

⁵⁸ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 554.

мостта да се превърне мястото на село-проход, неверници отвън са дошли и тук било оживено и със султанска заповед те започнали да охраняват дербенда. На мястото, където е разположено село Драганово стават разбойнически нападения и убийства, от което страдат конните юруци и арабите, които пътуват от Никопол, Гърново, Чернови и Влахия⁵⁹.

Понякога в документите се откриват повече подробности за местоположението на дервенджийските села. В повечето случаи се уточнява пътя, на който се намира. Например Габрово се намира на пътя от Казанлък до Гърново и Никопол⁶⁰. Село Елена е на пътя от Върдиче до Гърново, село Къпиново е върху същия път, но регистраторът го описва в обратна посока, т.е. на пътя от Гърново до Върдиче⁶¹. Село Драганово се намира по пътищата, които тръгват от Гърново, Никопол и Чернови и още от Влахия към Одрин и Истанбул⁶². Освен обществения път, където е разположено селото, може да се направят и други уточнения като например за село Петрова е прецизирано, че се намира на планината Балкан⁶³. За Духна с другото име Кепилово е подчертано, че е на местността Селиново по пътя за Казанлък. Кривина е на брега на Дунава. Също така село Гъбян (дн. с. Гъбене, Габровско) се намира до местността Сенково по пътя за Казанлък⁶⁴.

В регистъра от 1579 г. също има регистрирани нови проходи. Това са селата Дебеличе (Дебелец), Новаград (Нов Град, Русенско), Шемс (Бахтавани/Чаиркьой – село Шемшево), Гостилица и Стеврек (Гърговищко). Отново са направени уточнения за причините за обявяването на тези села за проходи. Например за село Новаград е обяснено, че се намира на обществен път до брега на река Янтра. И тъй като е трудно да се пресича реката без кораб, то жителите на селото са отговорни да помагат на пътниците и да ги пренасят с кораби. Село Шемс се намира на труднопроходимо и опасно място срещу реката Янтра, която особено през зимата не дава възможност за пресичане и създава доста трудности на пътниците. Поради тази причина жителите на село Шемс построяват мост на реката и поемат отговорността като дервенджии да се грижат за него и да помагат на пътуващите да пресекат реката. Село Дебеличе също се намира на брега на реката Беличе, която особено през зимата е труднопроходима. Жителите на селото са построили мост над реката и поемат задължението да го ремонтират и да охраняват опасните и рисковани места като дервенджии. Жителите на село Гос-

⁵⁹ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 556.

⁶⁰ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 499.

⁶¹ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 535.

⁶² CDA (EX-BOA) TT 416, p. 556.

⁶³ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 561.

⁶⁴ CDA (EX-BOA) TT 416, p. 555, 560.

тилица се грижат за мостовете върху река Янтра. Освен това охраняват на три прохода по пътя от Габрово до Никопол, Търново и Влахия⁶⁵.

В османските регистри за жителите на дервенджийските села има интересни информации специално за професиите, които упражняват. Много често тази информация се крие под името на данъкоплатеца и повечето случаи се изразява с българска дума. През 1515 г. в Габрово се среща като професия пчелар, ковач⁶⁶. В село Елена говедар и пчелари⁶⁷. Цветар, овчар, говедари, халъджъ (производител или продавач на килими), дегирменджи, т.е. воденичар, кованджъ, т.е. производител на мед, халлач, арабаджъ (колар, каруцар, кочияш), бостанджъ (градинар), чьомлекчи (грънчар) са професиите, които се срещат в село Стражица през 1544 г.⁶⁸ Свинар, возар, бекчи, мутриб, съгъртмач, фучъджъ, демирджи, гемиджи, дюлгер, чобанин, паничар са другите професии, които се срещат в споменатите дервенджийски села.

Ако сравним по големина дервенджийските села, от таблиците номер 3 и 4, които следват можем съвсем лесно да уточним, че в началото на XVI в, най-голямото дервенджийско село в Търновска каза е Габрово с 194 домакинства и 127 неженени данъкоплатци, т.е. общо 1097 жители с 6410 акчета общ приход. Габрово е последвано от Къпинова, Елена, Кривина, а най-малкото село в този период е село Гъбян със 143 жители и 1128 акчета приход.

Таблица 3.

Дервенджийските села – жители и приходи през 1515 г.

Села	Нахия	МАД 11 (страницы)	ханета	неженени мужереди	вдовици	ханета мю-сюлмани	неженени мужереди мюсюлман	сляп	рапет-и медине-и мюневере	доходи
Габрово	Търнови	284б	194	127						6410
Къпинова	Търнови	310а	117	88						4997
Илина/Илена	Търнови	312а	86	50						3536
Кривина	Търнови	285б	75	26						4945
Гъбян	Търнови	313а	26	13		1				1128
Общ брой села	5									

⁶⁵ TKGMA KK 58, fol. 282b, 283b, 306a.

⁶⁶ CDA (EX-BOA) MAD 11, fol. 282b–284b.

⁶⁷ CDA (EX-BOA) MAD 11, fol. 282b–284b, p. 312a–312 b.

⁶⁸ CDA (EX-BOA) TT 382, p. 190-193.

Таблица 4.

Дервенджийските села – жители и приходи през 1530 г.

Села	Нахия	ТТ 370 (страницы)	ханета	неженени муджери	вдовици	ханета мю- сюлмани	неженени муджери мюсюлман	сляп	рапет-и ме- дине-и мю- невверс	доходи
Габрово	Гърнови	538	194	127						6410
Кривина	Гърнови	538	75	26						4945
Къпинова	Гърнови	541	117	88						4997
Илина/ Илена	Гърнови	539	86	50						3536
Гъбан	Гърнови	313	26	13		1				1128
Общ брой села	5									

Изследването на таблица 5 показва, че през 1544 г. отново Габрово е най-голямото село-проход. Дервенджиите осигуряват охрана на четири места с общо 120 дервенджии. Общият брой на жителите на селото през този период възлиза на 2306 души с приход 27057. Следва Къпиново с 1377 жители 13694 акчета приход. С най-малко жители се оказва Драганово. Общо 163 жители. Най-малко приходи има село Духна/Кепилово, общо 1695 акчета.

Таблица 5.

Дервенджийските села – жители и приходи през 1544 г.

Села	Нахия	ТТ 416 (страницы)	ханета дер- венджии	ханета не- дервенджии	неженени муджери	вдовици	ханета мю- сюлмани	неженени муджери мюсюлман	сляп	рапет-и медине-и мюневверс	доходи
Габрова	Гърнови	499– 506	120	286	269	5	1	1			27057
Истражича	Гърнови	495– 498	90	65	45	2	1	1			15332
Къпинова	Гърнови	535– 540	60	190	126	1					13694
Излатариче	Гърнови	540– 543	30	142	22	6	1				9885
Гостиличе	Гърнови	680– 682	30	33	90	1					9874
Илина	Гърнови	532– 535	60/м 9	63	112						9530

Челунава	Търнови	699– 701	30	75	108	1					9235
Иблакова	Търнови	524– 526	60	89		1	2				8649
Петрова	Търнови	561– 562	60	10	30	1					6466
Кривина	Търнови	560– 561	30	7	25	1					3972
Драганова	Търнови	556– 557	30	–	13	1					3072
Габен	Търнови	654– 656	30	12	39	1	1	1			2596
Истари река	Търнови	554– 555	50		30	1					2466
Дух- но/Дучино?	Търнови	555– 556	30	12	21	1					1695
Общ брой села		14									14

Следващите две таблици № 6 и 7 показват, че Къпиново и Златарица имат най-многобройно население. В Къпиново живеят 1743, а в Златарица 1747 души. С най-малко жители и приходи е село Кесарево, където живеят общо 345 души с 3700 акчета приход. Габрово запазва положението си на голямо село, но вече не е в границите на Търновска нахия. Гъбен също е извън границите на Търновска нахия. Всъщност като вакъфско и дервенджийско село най-голямото село е Дряново със 2400 жители и 61726 акчета приходи⁶⁹.

⁶⁹ CDA (EX-BOA) TT 713, p. 113, 136.

Таблица 6.

Дервенджийските села – жители и приходи през 1579 г.

Села	Нахия	КК 58 (стра ници)	ханета дер-венджии	ханета недер-венджии	неженени мудареди	вдовици	ханета мио-сюлмани	неженени мудареди миосюлман	сляп	раиет–и меди-не–и мионев-вере	Доходи
Къпинова	Търнови	294a	90	211	238		4				18200
Габрова	Хоталич	356a	120	208	155						18000
Излатариче	Търнови	289b	60	154	200		4				12550
Новград	Търнови	280b	60	100	95		20	5			9250
Петрова	Търнови	297a	110	60	49						7000
Челинова	Търнови	351 b	60	59	84						19000
Гостиниче	Търнови	306a	30	57	62		1				7000
Йели-на/Илина	Търнови	288 b	90	43	100		1				8250
Дебеличе	Търнови	283b	60	33 X+K+M			15	12			12000
Аблакова	Търнови	285a	60	30	68						10550
Иставрек	Търнови	309b	75	28							6650
Шемс/Бахтавани–Чаиркьой	Търнови	282b	60	20	9		25	18			8100
Габен	Хоталич	360b	60	13	62						5000
Истарека	Търнови	334b	60	11	50						7200
Дучине/Кепилова	Търнови	300b	60	6	49		2				5030
Кесарова	Търнови	305b	60	1	40		1	1			3700
Общ брой села	14+2										

Таблица 7.

Дервенджийските села – жители и приходи през 1614 г.

Села	Нахия	ТТ 718, (страници)	Ханета дервенджи	Ханета недервен- джи	неженени мужереди	вдовици	Ханета мюсюлмани	неженени мужереди мюсюлман	сляп	раиет–и медине–и мионсвере	доходи
Новград	Търнови	496	100	65			20	5			9250
Шемс/ Бахтавани– Чаиркьой	Търнови	500	60	20	9						8100
Дебеличе	Търнови	502	60	6	30		15	12			12000
Иблакова	Търнови	505	90	68							10550
Йели- на/Илина	Търнови	512	90	43	100						8250
Излагариче	Търнови	514	60	154	200		3	1			12550
Къпинова	Търнови	523	90	211	238		4				18200
Петрова	Търнови	529	110	60	49						7000
Дучине/ Ке- пилова	Търнови	536	60	6	49		2				5030
Кесарова	Търнови	546	60	1	40		1	1			3700
Гостиниче	Търнови	547	30	57	62		1				7000
Иставрек	Търнови	554	75	28							6650
Истарека	Търнови	606	60	11	50						7200
Челинова	Търнови	640	60	59	84						19000
Габрова	Хоталич	649	120	208	155						18000
Габен	Хоталич	658	60	13	62						5000
Арнаудкьой	Търнови	133	97+70	323	230						20118
Дряново	Търнови	136	231	277			10	7			61726
Общ брой села	14+2										

Таблица № 8 съдържа списъка на дервенджийските села, така както са регистрирани в османските регистри и съответно днешните им имена. Всъщност този списък позволява да се констатира, че става въпрос за стари български села, които запазват имената си и до днес. Изключение правят наименованията на селата Шемс и Арнаудкьой.

Идентификация и локализация на селата

1. **Арнаудкьой**- Арбанаси – Великотърновско
2. **Габрова** – град Габрово
3. **Гостиличе** – Гостилица – Габровско
4. **Гъбан/Габен** – Гъбян – Гъбене– Габровско
5. **Дебеличе** – Дебелец - Великотърновско
6. **Драганова** -Драганово – Великотърновско
7. **Дренова** – Дряново – Габровско
8. **Дучино/Кипилово** – Сливенско
9. **Елене**- град Елена
10. **Излатариче** – град Златарица – Великотърновско
11. **Иплакова** – Плаково– Великотърновско
12. **Иставрек** – Стеврек – община Антоново/Търговище
13. **Истара река** – Стара река – Сливенско
14. **Истражича** – Стражица – Великотърновско
15. **Кесарева** – Кесарево – Великотърновско
16. **Кривина** – Кривина – Русенско
17. **Къпинова** – Къпиново – Великотърновско
18. **Новаград** – Нов град – Русенско
19. **Петрова** – Петрово – Стара Загорско
20. **Джелунова/Джулунова - Джулюница** – Великотърновско⁷⁰
21. **Шемс/Бахтавани/Чаиркьой** – Шемшево– Великотърновско⁷¹

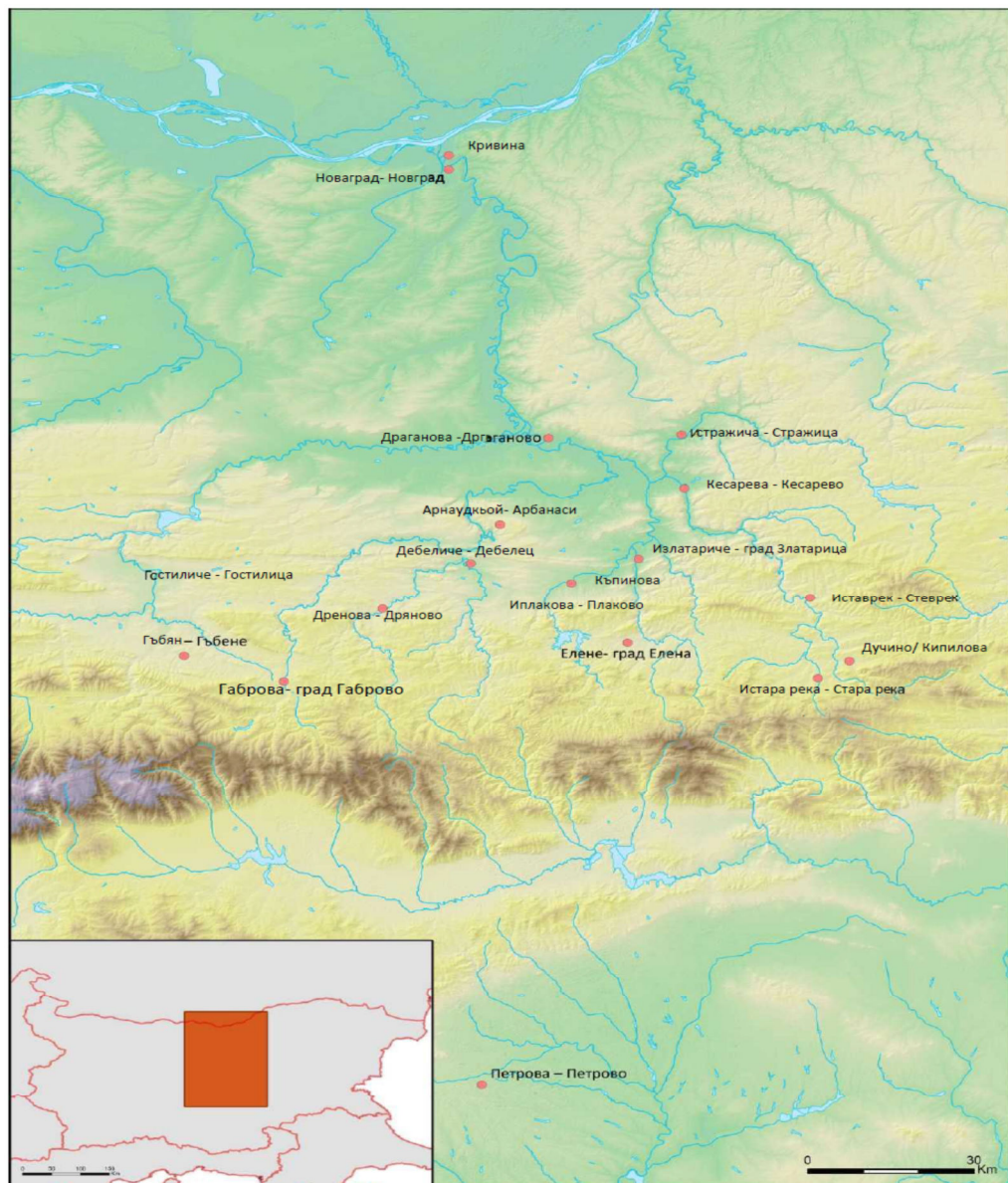
Като заключение трябва да се отбележи, че тъй като Търновска каза/нахия обхваща планински и труднопроходими места през ранния османски период се е наложило тук да се установи една доста развита мрежа от дервенджийски села, които осигуряват безопасното предвижване в района. Тук става въпрос не само за континуитет на по-раншна балканска система за охрана, каквато представлява виглата, но и за разширяване на съществуващата система под формата на дербенд през османския период. С оглед на настоящето изследване през изучавания период се констатира, че в началото имаме само пет дервенджийски села, но в последствие техния брой се увеличава и достига до 16. Повечето от тези села се

⁷⁰ Благодарим на проф. Красимира Мутафова за помощта за разчитане на името на село Джелунова/Джулинова и за идентифицирането му с днешното село Джулюница!

⁷¹ Благодарим на проф. Иван Русев за идентифицирането на село Шемс с днешното Шемшево!

намират върху важни търговски пътища, които имат не само регионално, но и междурегионално значение. Търговски кервани от влашките земи към Одрин преминават през част от търновските дервенджийски села. Също жителите на предбалканските села се придвижват към задбалканските села и обратно било то за продаване или купуване на необходими продукти било то за посещаване на роднини и близки или по-други причини. Друга особеност на тези села, че по-голямата част на населението им е християнско. Но в някои от тях се появяват и мюсюлмани, повечето конвертити. В селата Новград (20 домакинства и 5 неженени), Дебелец (15 домакинства и 12 неженени) и Шемс (25 домакинства и 18 неженени) са с най-многобройно мюсюлманско население в Търновска каза/нахия през 1579 г. Назначените в Търновска каза/нахия дервенджии са християни, но в Анадола и по долнотракийските региони се срещат и дервенджии-мюсюлмани. Дервенджиите подобно на обикновената рая допринасят за икономическото развитие на региона като заемат място в земеделската и животновъдната дейност на селата си. Най-често дервенджиите са освободени от извънредните такси и държавни повинности, а по-голямата част от тях плащат испенч не в размер на 25 акчета, а половината от тази сума. И пак голямата част от тях са задължени да дават по едно киле пшеница и по едно киле ечемик. За дервенджийските села в Търновска каза/нахия трябва да се отбележи, че става въпрос за големи, многолюдни и богати селища, като някои от тях в по-ново време се превръщат в градове. Градовете Габрово, Елена и Златарица са важни примери в това отношение.

ДЕРВЕНДЖИЙСКИТЕ СЕЛА В ТЪРНОВСКА КАЗА/НАХИЯ



REFERENCES:

ARCHIVAL SOURCES

- Bulgarian National Library, Oriental Department OAK 45/29
Bulgarian National Library, Oriental Department Hk 12
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA [EX-Başbakanlık Osmanlı Arşivi]) MAD 11
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA [EX-Başbakanlık Osmanlı Arşivi]) TT 370
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA [EX-Başbakanlık Osmanlı Arşivi]) TT 382
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA [EX-Başbakanlık Osmanlı Arşivi]) TT 416
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA [EX-Başbakanlık Osmanlı Arşivi]) TT 713
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA [EX-Başbakanlık Osmanlı Arşivi]) TT 718
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGMA KKA) KK 42
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGMA KKA) KK 58
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGMA KKA) KK 559

BOOKS&ARTICLES

- Andreev, S, Kalitzin M & Mutafova K 2009, *Sources for the History of Omurtag*, t. 1: Ottoman Documents XV-XVIII Century, Omurtag.
- Jordanov, K 2015, „The Derbendji System in the Stara Planina and the Pre-Balkan Mountains in the XVI Century”, *Proceedings of the Regional Museum of History, Gabrovo*, t. II (2014), Gabrovo.
- Kalitzin, M & Mutafova, K 2003, *Selected Ottoman Documents for Turnovo and Turnovo District*, Veliko Turnovo. (in Bulgarian)
- Kayapınar, A 2011, *Le sancak ottoman de Vidin du XV^e à la fin du XVI^e siècle*, İstanbul.
- Kayapınar, A & Cevrioğlu, M H 2017, “The Institution of “Vigla” in the Aegean Islands during the Ottoman Period”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/1, p. 93-107.
- Kayapınar, A & Kayapınar L 2017, “The Application of the Derbend Organization in the Balkans. An Example of the Continuity of Balkan Institutions in the Ottoman System”, *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, Belgrade, pp. 205-222.
- Kovachev, R 1996, “New Ottoman inventories as a source for the socio-economic, historical-demographic, military-administrative and settlement developments of the Nikopol sandzhak in the 16th century”, in *The Bulgarian Sixteenth Century, Collection of Reports on the Bulgarian General and Cultural History in the 16th Century*, Sofia, 17–20.X. 1994, Sofia, pp. 215–240. (in Bulgarian)
- Kovachev, R 1997, *An inventory of the Nikopolian Sandzhak from the 80s of the 15th*

Century, Sofia.

Orhonlu, C 1990, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul. (in Turkish)

Özkılınç, A, Coşkun, A&Sivridağ, A, Yüzbaşıoğlu, M (eds.) 2002, *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530)*, t. II, Ankara. (in Turkish)

Todorov, N&Nedkov, B (eds) 1966, *Turkish Sources for Bulgarian History, Series XV-XVI*, Sofia.

Correspondence address:

Ayşe Kayapınar – Professor, PhD

University of Namık Kemal, Faculty of Arts and Sciences

Department of History

Namık Kemal Mahallesi Kampüs Caddesi No: 1,

Tekirdağ Merkez/Tekirdağ, Türkiye

Tel: 00905356146474

E-mail : aysekayapinar43@gmail.com

Levent Kayapınar – Professor, PhD

University of Namık Kemal, Faculty of Arts and Sciences

Department of History

Namık Kemal Mahallesi Kampüs Caddesi No: 1,

Tekirdağ Merkez/Tekirdağ, Türkiye

Tel: 00905353930212

E-mail: leventkayapinar@hotmail.com